

РОЗДІЛ ІІ. ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН: НОВІТНІ ПІДХОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 371.134:78

Козир А.В.

ЕКСПЕРТНОАНАЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

В статтє освещаеться процесс формирования критически-рефлексивного компонента профессионального мастерства будущих учителей музыки. С позиции экспертно-аналитического анализа раскрыты особенности рефлексии студентов, направленной на их активную творческую деятельность, самопознание и самосовершенствование.

Ключевые слова: музыкально-педагогическое образование, профессиональная рефлексия, экспертно-аналитический критерий, мастерство учителей музыки.

Проблема формування професійної майстерності майбутніх учителів музики потребує її скрупульозної критеріальної визначеності. Адже як зазначив В.Лутай, «якість будь-якого явища, його кількісні зміни і специфічні відмінності від інших явищ цієї якості, зрештою, треба з'ясувати шляхом розкриття взаємодії тих протилежностей, які лежать в основі цього явища» [1, 27]. Вивчення стану та вимірювання важливих аспектів дослідження деякою мірою вирішує питання визначення якості освіти у сукупності її складових стандартизації та інтеграції української освіти в світовий простір та дозволяє створити єдину схему підвищення якості освіти, забезпечення її привабливості.

Виходячи з концептуальних підходів, котрі підкріплені позиціями філософів, педагогів, психологів, нами визначено п'ять груп критеріїв сформованості основ професійної майстерності вчителів музики, що об'єднують низку показників. Процес виміру професійної майстерності, який би метод дослідження не використовувався, є деякою мірою суб'єктивним, адже він відбиває позицію дослідника з означеної проблеми. Тому при визначенні показників, які характеризують майстерність майбутнього вчителя музики, передбачається вивчення як зовнішніх (об'єктивно-предметних), так і внутрішніх (суб'єктивно-особистісних) аспектів його діяльності.

В основу розробки критеріїв, показників та рівнів сформованості професійної майстерності майбутніх учителів музики нами були покладені результати теоретичних і практичних досліджень з розвитку фахових здібностей (Л.Бочкарьова, Ф.Гоноболіна, С.Науменко, В.Ражнікова та ін.); концептуальні підходи до поняття “педагогічна майстерність” як системоутворюючого чинника професійної підготовки майбутнього вчителя (Ю.Азаров, Є.Барбіна, Н.Кузьміна, Н.Тарасевич, Г.Хазяїнов та ін.); наукові теорії формування особистості в умовах художньо-творчої діяльності (М.Кагана, О.Леонтьєва, Я.Пономарьова, Б.Теплова); дослідження механізмів творчого розвитку майбутнього фахівця (Е.Абдуллін, Н.Бакланова, А.Каргін, Г.Падалка, Г.Побережна, О.Рудницька, С.Сисоєва, Ю.Цагареллі, О.Щолокова); музично-педагогічні концепції представників провідних диригентсько-хорових шкіл (А.Авдієвський, Г.Ержемський, П.Муравський, К.Ольхов, К.Пігров, К.Птиця), а також методик, пов'язаних з музично-хоровим вихованням школярів (О.Апраксіна, Н.Орлова, В.Самарін, Г.Струве, Г.Стулова та ін.).

Експертно-аналітичний критерій (критично-рефлексивний компонент) оцінює динаміку розвитку педагогічної рефлексії, що обумовлює готовність фахівця до професійного росту, оволодіння прийомами самореалізації та акмеологічного розвитку індивідуальності у рамках професії. Фахова самосвідомість і педагогічне мислення виявляються в усвідомленні соціальної значущості професії вчителя музики, компетентнісному уявленні про багатофункціональний зміст обраної професії. Адже на рівні індивідуальної рефлексивності фахівець не піддається професійному старінню, він володіє

вмінням раціонально організувати свою професійну діяльність постійно спрямовуючи її в акмеологічне русло.

Педагогічні завдання, спрямовані на розвиток у майбутніх учителів музики рефлексивної здатності аналізувати, розмірковувати, оцінювати процес і результати своєї діяльності доцільно розглядати в контексті концепції диспозиційної регуляції поведінки особистості, яка співвідноситься з конкретними проблемними ситуаціями, а саме: завдання, що виникають кожен день та вирішуються шляхом усвідомлення своєї позиції та організації окремих дій; завдання, які пов'язані з формуванням способів педагогічної взаємодії з учнями у сфері художньо-музичної діяльності. Ці завдання мають довготривалий характер та пов'язані з подоланням стереотипів особистісного досвіду шляхом їх переосмислення; завдання, пов'язані зі становленням системи ціннісних установок, механізмів саморегуляції, мотивів поведінки. Вони орієнтовані на подолання проблемних ситуацій, осмислення причин протиріч та складають основу конструювання подальшого розвитку.

Такий підхід дозволяє розглядати вирішення нагальних завдань у взаємозв'язку з самовизначенням вчителя, зі становленням його системи цінностей, з формуванням установок, мотивів та інтересів. Професійна рефлексія, як показала практика, сприяє усвідомленню майбутнім учителем музики змісту своєї професійної діяльності, розширенню бачення педагогічних проблем у широкому соціокультурному контексті (розвиток життєдіяльності, діяльності, навчальних дій), дозволяє вирішувати педагогічні проблеми з позиції розвитку рефлексивної культури.

Феномен рефлексії допомагає завдяки наявності високого ступеня розвитку уяви побачити ситуацію не тільки своїми очима, а й очима партнера у процесі взаємодії. Розвиток цього феномену дуже важливий у процесі становлення студента як керівника хорового колективу на практичних заняттях з навчальним хором. Для формування високого рівня рефлексії важливе значення має інтуїція. Здатність інтуїтивно визначати стан керованого диригентом колективу, інтерпретувати цей стан є ознакою професійної майстерності керівника хорового колективу.

Отже, рефлексія в процесі мистецького навчання відіграє роль засобу формування особистісних якостей майбутнього вчителя музики. Розвиток здатності сприймати власні дії, життєві враження, вчинки через призму художнього змісту музичного твору стає могутнім педагогічним засобом формування життєвих позицій та світоглядних орієнтирів вчителя музики. Оволодіння прийомами педагогічної рефлексії дозволяє сформувати диригентсько-хорові засоби репетиційної роботи у хорі, готовність до ансамблевого співу в навчальному хоровому колективі, співвіднесення переживань особистісного «Я» з мистецькими оцінками художньо-музичного твору, вміння проводити глибокий аналіз хорових творів.

Показниками експертно-аналітичного критерію виступають: ступінь розвиненості ідентифікації з мистецтвом; адекватність емоційного сприймання музично-педагогічних ситуацій з встановленими рефлексивно-смысловими характеристиками; міра розвиненості художньо-асоціативного фонду.

За визначенням В.Роменця рефлексія є «принципом післядії, який пов'язаний з формуванням філософської стратегії поведінки, а це, своєю чергою, показує характер особистості» [4, 798]. На думку А.Хуторського, рефлексивність допомагає студенту усвідомити свою індивідуальність, неповторність та унікальність, які «висвітлюються з аналізу його предметної діяльності» оскільки майбутній вчитель проявляє себе в таких пріоритетних сферах буття та засобах діяльності, які притаманні його індивідуальності [5, 310]. Керуючись вищезазначеними положеннями, на діагностичному етапі експерименту нами був застосований «Психогіометричний тест» А.Алексєєва і Л.Громової [2, 112], який дозволив провести експрес-діагностування типології особистості, а саме: миттєво визначити тип особистості, дати характеристику особистісних якостей майбутнього вчителя, зробити аналіз та створити сценарій подальших дій у процесі практичної діяльності, адже рефлексія виступає інструментом самопізнання. Адже рефлексивна діяльність допомагає студенту усвідомити свою неповторність та проявити її у притаманних тільки для нього способах діяльності. За результатами

проведених досліджень точність діагностики за допомогою психометричного метода досягає 90%.

На етапі формування критично-рефлексивного компонента професійної майстерності майбутніх учителів музики були відібрані методики, що дозволили виокремити особливості рефлексивності студентів й оцінити їх працю з позиції іншої людини та провести порівняльний аналіз отриманих даних (модифікована методика А.Реана [3, 29], методика рефлексивного самооцінювання самостійної діяльності А.Хуторського) [5, 197-198]. Дослідно-експериментальна робота була спрямована на формування особистісної рефлексії майбутнього вчителя музики, на спрямованість його свідомості на внутрішні механізми самопізнання, що дозволило виробити відповідне ставлення до своєї майбутньої професійної діяльності – тобто готовність мистецької рефлексії (вміння критично ставитися до того чи іншого аспекту діяльності, займати та відстоювати свою позицію в дискусіях, виокремлювати власні судження, організовувати взаємозв'язок минулих та сучасних подій, вміти протистояти невпевненості у вирішенні нагальних питань, виховувати здатність до оцінювання творів мистецтва).

Серії експериментальних завдань, що були використані на етапі практичної трансформації набутих знань, забезпечували формування показників критично-рефлексивного компоненту, а саме: ступінь розвиненості ідентифікації з мистецтвом; адекватність емоційного сприймання музично-педагогічних ситуацій з встановленими рефлексивно-смысловими характеристиками; міра розвиненості художньо-асоціативного фонду. Такий підхід до формування професійної майстерності майбутніх учителів музики за визначеними нами параметрами ураховував їх установку на активну критично-рефлексивну діяльність, що була спрямована на самопізнання, рефлексивний аналіз, який полягав у розвитку їх художньо-інтуїтивного прогнозування, здатності до рефлексивності тощо. У результаті цієї діяльності майбутній учитель музики здобував досвід, який рефлексивно трансформувалася в усвідомленні знання.

Враховуючи те, що рефлексія є процесом самопізнання внутрішнього стану, й рефлексивна діяльність дозволяє майбутнім учителям музики виявити та усвідомити основні аспекти роботи (способи, проблеми, їх вирішення, отриманні результати тощо), то серія експериментальних завдань була спрямована на виявлення рефлексивної самооцінки фахової діяльності (за модифікованою методикою А.Хуторського) [5, 197]. Методика складалася з 7 міні-етапів, на яких студенти фіксували результати рефлексивного самооцінювання. На першому міні-етапі, у процесі вивчення курсу «Методика музичного виховання» студенти аналізували свої знання таким чином: по-перше, що найбільш *запам'яталось*, по-друге, що *усвідомив*, по-третє, чому *навчився*. Так, наприклад, після лекції на тему: «Методика організації художньо-методичної та виховної роботи в хорі молодших класів загальноосвітньої школи» більшість студентів (69%) зазначили, що найбільше їм *запам'ятався* методичний матеріал, пов'язаний з таким підбором репертуару, який би враховував загальний розвиток школярів, їх емоційне збагачення, розширення художньо-музичного світогляду, виховання художнього смаку та артистичності. На запитання, про те, що найбільше було усвідомлено, 78% майбутніх учителів музики відповіли, що це розділ про охорону дитячого голосу та загальних правил співочої постави. Відповідаючи на запитання, чому навчились, більшість студентів (89%) відмітили, що це арсенал вокально-хорових навичок, яким треба поступово оволодівати на протязі всього курсу навчання в Інституті мистецтв.

На другому міні-етапі, у процесі самостійної роботи, майбутні вчителі музики здійснювали роботу з хорознавчою літературою, словниками й довідниками тощо; підбирали психолого-педагогічну та мистецтвознавчу літературу на задану тему; складали есе; самостійно працювали над виконавським аналізом хорових творів; виконували анотації до музичних творів; здійснювали підготовку до участі у концертних заходах у якості виконавця тощо. Як засвідчили експериментальні результати здійснити рефлексивну самооцінку самостійних видів діяльності студентам було найскладніше.

Третій міні-етап рефлексивного самооцінювання проходив на практичних заняттях з навчальним хоровим колективом, де студенти оцінювали переваги й недоліки своєї практичної роботи. Оцінювання студентами своєї хормейстерської роботи з навчальним колективом було щільно пов'язано з оцінкою ефективності процесу педагогічної взаємодії (під час керівництва хором), що значно ускладнювалось окремими уривчастими уявленнями майбутніх фахівців про внутрішній стан виконавців, розуміння їх емоційного настрою тощо. На цьому етапі нами був проведений порівняльний аналіз самооцінювання студентів з експертною оцінкою конкретних видів роботи керівників навчальних хорів. Коефіцієнт співвідношення результатів оцінювання експертами та самооцінки студентів у виконанні експериментальних завдань дорівнював $\pm 76\%$.

Рефлексивне самооцінювання майбутніх учителів музики на четвертому міні-етапі було проведено за підсумками визначення ними найбільш ефективного навчального предмету, що є важливим для виконання майбутньої професійної діяльності. З точки зору 62% учасників експериментальних груп – таким видом діяльності визнаний хоровий спів, інтенсивна робота в навчальних хорових колективах. 45% реципієнтів відмітили важливість їх підготовки до розвитку художньо-асоціативного фонду на фахових дисциплінах, але домінуючою серед них була відзначена робота, що здійснюється у процесі навчальної діяльності в рамках курсу «Методика музичного виховання». Спільна діяльність у процесі виконання рефлексивних завдань у рамках цієї дисципліни ініціює виконання цього типу завдань й на інших фахових дисциплінах.

На п'ятому міні-етапі рефлексивного самооцінювання студенти визначали, з чим пов'язані основні труднощі навчального процесу, які фахові дисципліни складають для них найбільшу перешкоду в подальшому зростанні. З цього приводу 89% реципієнтів назвали цикл музично-теоретичних дисциплін, на яких вони тільки запам'ятовують значну кількість музично-навчального матеріалу часто не достатньо усвідомлюючи його. Дослідження виявили необхідність використання таких навчальних засобів, які б допомагали студентам зрозуміти сутність навчання, усвідомити механізми пізнання та мисленнєвої діяльності, адже без врахування рефлексивності майбутні вчителі музики в умовах інститутів мистецтв та музично-педагогічних факультетів педагогічних університетів не можуть закріпити отриманні знання.

Шостий міні-етап виконання цієї серії експериментальних завдань майбутніми вчителями музики полягав в осмисленні свого початкового рівня уявлень про фахові знання, вміння й навички та співставлення їх з кінцевим результатом, при чому студенти самостійно визначали ті якісні зміни, які відбулись за цей час. Ця робота була, в основному, проведена на індивідуальних заняттях з хорового диригування, але з урахуванням інших фахових дисциплін. На даному етапі рефлексія, як джерело внутрішнього досвіду, була не тільки засобом самопізнання, а й необхідним інструментом мислення.

На сьомому міні-етапі майбутні вчителі музики, на основі проведеного рефлексивного самооцінювання, визначали подальші завдання, які були спрямовані на рефлексивний акме-розвиток. Ця робота стала для студентів етапом усвідомлення здійсненої діяльності з метою фіксації результатів та підвищення її ефективності у подальшій практичній діяльності. Як показав експеримент, на основі вивчення рефлексивності особистості, можна не тільки обмірковувати подальшу діяльність, а й структурно її планувати за визначеними результатами особливостей попередньої роботи. Виконанні експериментальні завдання допомогли студентам сформулювати отриманні результати, перерозподілити основні завдання, що пов'язані з подальшою практичною діяльністю, зкорегувати поставлені цілі.

У серію завдань з формування критично-рефлексивного компонента професійної майстерності майбутніх учителів музики, що проводились з використанням модифікованих методик А.Реана [396, 29], входив розвиток перцептивної функції рефлексії, яка яскраво проявляється у процесі підготовки студентів до хорової діяльності на практикумі роботи з навчальним хором. Перцептивні методи діагностики на цьому етапі допомагали студентам визначати внутрішній стан виконавців, виявляти їх здатність до ідентифікації з мистецтвом,

зрозуміти емоційний стан виконавців у процесі хорових занять. На цьому етапі роботи цінною якістю майбутнього керівника хорового колективу студенти відзначали педагогічну чуттєвість, котра ґрунтується на всебічних та глибинних знаннях творчих та індивідуальних особливостей учасників хорового колективу (59% реципієнтів). Особливого значення у процесі цієї роботи набувають спостережливість та уважність, про що засвідчили 67% учасників експериментальних груп, адже вони допомагають майбутнім хормейстерам безпомилково визначати свої сильні сторони, що є особливо важливим на початковому етапі роботи з навчальним хором.

У процесі використання цієї серії експериментальних завдань провідну роль виконували керівники навчальних хорових колективів, які виступали у ролі експертів, адже вони як досвідчені фахівці одразу помічаючи слабкі сторони студентів, негайно надавали їм допомогу, спрямовуючи роботу у потрібне русло. При цьому сугестивний вплив керівника навчального хорового колективу, в умовах експерименту, мав опосередкований характер, що створювало оптимальні можливості для роботи майбутнього фахівця, який ще не має достатнього досвіду роботи, що дозволило не регламентувати його самостійні дії, не підкоряти своїм задумам. Адже від цих перших спроб роботи з хором, багато в чому залежить подальша професійна діяльність майбутнього вчителя музики. Для того, щоб перед студентами повно та яскраво була розкрита система професійної роботи диригента над хоровим твором, керівнику навчального хорового колективу потрібно керуючись перцептивною функцією, уважно прислухаючись до прагнень майбутніх фахівців, уміти доступно й коректно пояснити та методично обґрунтувати свої художні вимоги, зауваження, тощо.

На етапі формування критично-рефлексивного компоненту нами широко використовувався метод портфоліо з метою такого оцінювання знань та вмінь студентів, де їх самооцінювання виступало б рушійною силою навчальної діяльності. Адже портфоліо надає студентам можливість брати відповідальність за своє навчання. Цей метод включав матеріали рефлексивного оцінювання та самооцінювання досягнення студентами поставлених цілей, особливостей проведення та якості результатів своєї навчальної діяльності; аналіз особливостей роботи з різними джерелами інформації; відчуттів, роздумів, вражень тощо. Зміст портфоліо був пов'язаний і з роботою студента над конкретною проблематикою, наприклад: «Рефлексія як джерело особистісного досвіду», «Зовнішнє та внутрішнє відчуття хорової партитури», «Вміння бачити себе зі сторони», «Моделювання рефлексії керівника хорового колективу», «Рефлексивний самоконтроль» тощо. У широкому значенні портфоліо – це колекція документів певного типу, що розкриває індивідуальні здібності та інтереси її володаря. Використання портфоліо «Для записів», що зберігає зразки необхідного самооцінювання, а також записи, які оцінені викладачем дає можливість виставлення загальної експертної оцінки. У портфоліо цього типу студент має можливість зберігати відомості про динаміку свого прогресивного фахового росту, що, деякою мірою, сприяє активізації процесу рефлексивного самопізнання та стимулювання творчого пошуку шляхів формування професійної майстерності.

Експертно-аналітичний аналіз дозволив з'ясувати міру педагогічного та музично-творчого осмислення студентами феномена професійної майстерності з позиції рефлексії, що визначилось виявленням адекватності емоційного сприймання музично-педагогічних ситуацій з встановленими рефлексивно-смысловими характеристиками; активізації самоспостереження та аналізу чинників, що впливають на якість музично-хорової діяльності студентів; стимулюванні артистизму та ступені ідентифікації з мистецтвом; творчого самовираження у музично-виконавській діяльності; розвиненості художньо-асоціативного фонду майбутніх учителів музики.

Як виявило експериментальне дослідження найбільш повно реалізується гуманістичний характер мистецького навчання у процесі індивідуально-рефлексивного підходу до студентів. Поєднання логічної вираженості та емоційної насиченості навчального процесу на заняттях з хорового диригування, хорознавства, методики музичного виховання,

хорового класу виховували у майбутніх учителів музики здатність до рефлексивного самооцінювання, що у цілому полягало у забезпеченні діяльності цілепокладання. Тільки за умови взаємозв'язку логічної вираженості та емоційної насиченості можна спонукати майбутніх фахівців до глибокого проникнення у сутність мистецького твору.

Отримані знання щодо основних аспектів диригентської техніки, методів вивчення хорових творів, спрямовували діяльність студентів на майбутню роботу з шкільним хором. У зв'язку з цим актуалізується проблема створення і використання таких педагогічних технологій, котрі б враховували підготовку майбутніх фахівців до рефлексії та вироблення акмеологічної потреби в формуванні професійної майстерності. Рефлексія, завдяки наявності високого ступеня розвитку уяви, допомагає побачити ситуацію не тільки своїми очима, а й очима партнера у процесі взаємодії. Розвиток цього феномена є важливим у процесі становлення студента як керівника шкільного хорового колективу.

Підсумовуючи всі вищенаведені дані, маємо підстави вважати, що запропонована нами система методів, форм, засобів, створення відповідних умов, а також спеціальна організація навчального процесу, сприяє покращенню вихідного рівня критично-рефлексивного компоненту професійної майстерності майбутніх учителів музики. Доцільно зазначити, що ефективний розвиток рефлексивності майбутніх фахівців та формування, завдяки цьому, професійної майстерності вчителів музики є запорукою такого творчого взаємозбагачення, котре створює реальні умови для акмеологічного досягнення високих художніх результатів. Моделюючи еталон професійної майстерності майбутнього вчителя музики, до якого необхідно прагнути фахівцю у процесі підготовки до практичної діяльності, ступінь відповідності йому була визначена у процесі цієї роботи. При цьому були окреслені основні завдання підготовки фахівців, які враховувались у процесі моніторингового дослідження, а саме: обізнаність з основними світоглядними теоріями та концепціями в галузі психолого-педагогічних наук, вміння аналізувати педагогічні процеси та використовувати різноманітні методи у різних видах професійної й соціальної діяльності; розуміння можливостей сучасних наукових методів досліджень та володіння методиками на рівні, необхідному для вирішення практичних завдань, що постають у процесі виконання професійної діяльності; підготовленість до самовдосконалення та самореалізації; оволодіння розвиненою культурою професійного мислення, уміннями ясно та логічно висловлювати свої думки; розуміння основних завдань своєї професії, дисципліни, котрі визначають конкретику фахової діяльності; обізнаність із можливостями та методами застосування інноваційних технологій у професійній діяльності; здатність до самостійного опанування новими науково-методичними знаннями, критичне оцінювання набутого досвіду з позицій останніх досягнень науки та соціальної практики; достатня підготовленість до самостійної використання у практичній діяльності різноманітних методик, аналізу й синтезу процесів та явищ; розвиток творчих особистісно-психологічних та професійно-педагогічних якостей та здібностей, удосконалення стилю індивідуальної фахової діяльності.

Література

1. **Лутай В.С.** Філософія сучасної освіти.: Навчальний посібник. – К.: Центр “Магістр” Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.
2. **Психологические тесты** / Под ред А.А. Карелина: В 2-х т. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Т. 1. – 312 с.
3. **Реан А.А., Коломинский Я.Л.** Социальная педагогическая психология. – СПб: Питер Ком, 1999. – 410 с.
4. **Роменець В.А.** Історія психології: ХІХ - початок ХХ століття: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2007. – 830 с.
5. **Хуторской А.В.** Современная дидактика: Учеб. пособие. 2-е изд., переработ. /А.В. Хуторской. – М.: Высш. шк., 2007. – 639 с.